

RABG‘UZIY – MANBASHUNOS OLIM

Feruza Hamroyeva Karomat qizi

ToshDO‘TAU tadqiqotchisi,

Toshkent viloyati 16-umumta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Qur’oni Karimda payg‘ambarlar qissasining keltirilishi va “Qissasi Rabg‘uziy” asarining yozilishi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Qissaxonlik tarixi, payg‘ambarlar va solih bandalar qissasi, “Qissasi Rabg‘uziy”

Islom dinining muqaddas kitobi bo‘lmish Qur’oni Karimning vahiy orqali nozil bo‘lishi musulmonlarga juda ko‘plab o‘tmish qissalarini bayon qilib berdi. Bu qissalarda Muhammad sollollohu alayhi vassalamdan ham oldin payg‘ambarlar yuborilganligini, ular ham qavmini tavhidga chaqirganligini va qavmining ularga bo‘lgan munosabatini, sarkash qavmlar ustiga yuborilgan balolar va ofatlar haqida so‘z yuritiladi. Qur’oni Karim nozil bo‘lgandan to bugungi kungacha juda ko‘plab Qur’oniy qissalar asosida payg‘ambarlar tarixi haqida asarlar yozilgan. Dastlabki asarlar arab tilida yozilgan bo‘lsa, keyinchalik fors tilida ham bunday qissalar paydo bo‘la boshladi. Turkiy tilda yozilgan, payg‘ambarlar qissalariga asoslangan eng mahshur asar Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy”idir. Rabot o‘g‘uzda qozilik qilgan. Sharq xalqlari og‘zaki ijodini, ayniqsa, rivoyatlarni, avliyo-anbiyolar to‘g‘risidagi qissalarni chuqur o‘rgangan. O‘zi ham ko‘pgina ibratli hikoyatlar, qissalar yozgan.

Turkiy xalqlar adabiyoti tarixida birinchilardan bo‘lib nasrda rivoyatlardan, hikoyatlardan qissa yaratishni boshlab bergan. Bizgacha “Qisasi Rabg‘uziy” asarigina yetib kelgan. Asar musulmon mo‘g‘ul beklaridan Nosiriddin To‘qbug‘aning topshirig‘i bilan yozilgan. Kitob turkiy tilda, asosan, nasrda, madhiyalar, ba’zi qissalarning xulosalari, lirik kechinmalar va xotima qismi esa nazmda yozilgan. Qur’oni Karimdagi ba’zi lavhalar asarga asos qilib olingan. Asar an’anaviy hamd va

na't bilan boshlanadi, so'ng uning yozilish sababi, muallif haqida ma'lumot beruvchi qisqa so'zboshi, keyin esa qissalar keladi. Jami 72 qissadan iborat. Mavzu doirasiga ko'ra, asar qissalari juda rang-barang. Olamdagi butun mavjudot egasi bo'lgan Allohni ulug'lash, payg'ambarlar hayotiga doir lavhalarni eslash, kamtarinlik va takabburlik, ota-ona va farzand munosabatlari, erk va adolat mavzulari shular jumlasidandir. Qissalar hajmi turlicha: Masalan, Yusuf haqidagi qissa salkam 100 sahifani tashkil qilsa, Lut haqidagi qissa bir necha sahifadagina iborat. Qissalarning ko'pi qahramon haqidagi muayyan xabar bilan boshlanadi, so'ng sheriylar madh, keyin asosiy voqealar bayoni keladi. Bazi qissalar ichida yana mustaqil hikoya, rivoyat va naqllar ham bor. Masalan, Yusuf qissasida bir necha hikoya, latifa, bayt, g'azal va boshqa janr namunalari uchraydi. Ammo ular asarda olg'a surilgan asosiy g'oyaviy-badiiy maqsad bilan yaxlitlikni tashkil etadi. Qissalarda real hayot voqealari bilan bog'liq mavzular ham uchraydi. Qissalar bayonida, personajlar tasvirida xalq og'zaki ijodining bevosita ta'siri seziladi. Asar garchi payg'ambarlar haqida bo'lsa-da, muallifning e'tiroficha, insonlar mavjud bo'lmasdan avval ham mavjudlik mavjud bo'lgani uchun voqealarni ana shu ilk mavjudlik voqealaridan boshlaydi. Asarda boshqa payg'ambarlar haqida ham shu usulda voqea-hodisalar bayon qilinadi, rangbarang hikoyatlar keltiriladi. E'tiborlisi shundaki, qissalar va ular bilan bog'liq hikoyatlar maqsadli muayyan bir g'oyaga bo'ysundirilgan holatda bayon qilinadi. Masalan, Bir kuni Sulaymon Boyqushdan so'radi, nima uchun doim vayronalig' yerni xohlaysan, nega xalq orasida yurmaysan. Boyqush aytdiki, odam farzandlari bir-biriga qiladigan zulmidan qo'rqaman. Demak, bunda zulm qoralanadi. Dovud payg'ambar hikoyatida halollik, halol mehnatni ulug'lash g'oyasini ko'ramiz. Bunday g'oyaviylik asardagi barcha hikoyatlar uchun xosdir.

Ko'rinadiki, Rabg'uziy qissa va hikoyatlarini insonlar ezguligi uchun xizmat qilishga qaratgan. Halollik, o'z mehnati bilan halol kun ko'rishga, boshqalarga zulm qilmaslikka undash Rabg'uziyning hikoyalarining asosiy maqsadidir. O'zbek nasrida ilk marotaba dialoglar Rabg'uziy tomonidan keng qo'llangan. Ana shu dialoglar vositasida asosiy g'oyaviy maqsad yorqin va tasirchan ifodalangan. Tilga e'tibor

berish, har bir aytiladigan soʻz masuliyatini takidlash, hikoyadagi asosiy gʻoyaviy-badiiy niyatdir. Bu yerda donolik, hozirjavoblik ham ulugʻlangan. Masalan: Insonga jon ato etilishidan oldin uning tanasi tirnoqlar kabi silliq edi, jon baxsh etilgach, yumshab, hozirgi holatga keldi, avvalidan nishona sifatida tirnoqlar saqlab qolindi. Qargʻalardan biri yerni choʻqalib, oʻlgan sherigina koʻrishdan yerga koʻmish odati rusum boʻldi. Hikoyalarda xalq ogʻzaki ijodining tasiri ham yorqin seziladi. Xususan, latifa janriga xos belgilar hikoyaga koʻchib oʻtgan. Suhbatning diolog asosida olib borilishi, soddalik, donishmandlik, topqirlik, hozirjavoblik fazilatlarining ustuvorligi, ifodalarning qisqa, aniq, loʻndaligi, ogʻzaki ijoddan tasirlanish natijasidir. Muallif ikkinchi kitobning sheʼriy xulosasida uni qachon yozganligini ifoda etadi. “Oʻzgalar dunyo lazzati deb, qimmatbaho toshlardan mol dunyo yiqqanida, xushmanzara joylarda koʻngil ochib yurganida men soʻzdan gavharu dur tuzdim”, deb bashorat qiladi. Sharqda Iskandar Zulqarnayn deb tilga olingan shaxsning Aleksandr Makedonskiyga daxldorligi, Zulqarnayn nisbasiga oid talqinlar shunchalar xilma xilki, bu muammo yechimi dunyo olimlarini mudom oʻylantirib, bahslarga sabab boʻlib keladi. Chunki, uning tarixiy shaxs va adabiy obraz sifatidagi talqinlari baʼzan bir-biridan keskin farq qiladi, shuningdek, Zulqarnayn nisbasi haqida ham turli xil qarashlar mavjud. Zulqarnaynga oid ilk manba Qurʻoni Karim boʻlib, “Kahf” surasining 83: 98 oyatlarida u haqida qimmatli maʼlumotlar berilgan. Asarda maʼrifiy-didaktik hikoyatlar ham mavjud (Luqmon hikoyasi va b.), qissalardagi hikoyatlarga dunyoviy ruh ham singdirilgan (Yusuf qissasi va b.). Rabgʻuziyning bu asari oʻzbek adabiyotida badiiy nasr yodgorligining yetuk namunasi hamda 13—14-asrlar eski oʻzbek adabiy tilini oʻrganishda asosiy manba sifatida ahamiyat kasb etadi. Qissaning 15-asrga oid qoʻlyozmasi Londondagi Britaniya muzeyida, 16-asrda koʻchirilgan nusxasi Sankt-Peterburgda, 19-asrda koʻchirilgan qoʻlyozma, shuningdek, bosma nusxalari Oʻzbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutida (inv. 1025, 7397, 1874) saqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Rabgʻuziy. Qissasi Rabgʻuziy. “Yozuvchi”, 1-2-kitob, T., 1990-91.